

Лариса Іванівна БУРЯК,
доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень,
Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-4631-844X>
larysa.buryak@gmail.com

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА БІОГРАФІКА ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ ЕПОХИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ

Мета публікації — дослідити один із сегментів простору біографічних студій, представленого візуалізованими формами. Спостереження, міркування, гіпотези, висновки та узагальнення продовжують актуальну тему, що висвітлювалася у попередніх авторських студіях. *Наукова новизна.* Водночас публікація має більш розширений та поглиблений формат, акцентує увагу на викликах сучасної епохи поширення візуальної інформації, нерозривному зв'язку між візуальним мистецтвом та життєписом, аналізує найбільш популярні моделі візуалізованої біографіки та фіксує кореляції між вітчизняними дослідницькими практиками та світовими трендами. *Методологія* візуального повороту (pictorial turn), біографічний підхід, аналітичні прийоми мистецтвознавства, культурології, історіографічної та джерелознавчої критики дали змогу скласти загальну мозаїчну картину візуального сегмента біографіки та визначити його особливості, зумовлені історико-культурною традицією, інтелектуальним, а також науковим потенціалом і запитамі соціуму. *Висновки.* Сучасна епоха інтенсивної візуалізації, трансформації суспільства та візуальний поворот у соціогуманітаристиці є ключовими чинниками, що забезпечили появу нових форм біографічних реконструкцій з акцентом на візуалізацію. Видання, які опинились у фокусі дослідження, підтверджують авторську гіпотезу щодо загострення інтересу науковців до візуалізації біографічних реконструкцій – «фотобіографія», «ілюстрований життєпис», «зображальна біографія», «графічна біографія», «автотопографія», «життя у лініях». Водночас загальні тенденції, наявні в сучасних вітчизняних біографічних практиках, свідчать про все ще стримане ставлення науковців до візуалізованих форм, відсутність теоретико-методологічних досліджень у цій сфері, їхню фрагментарність та ситуативність.

Ключові слова: Епоха візуалізації, візуальний поворот, українська біографіка, візуалізована біографія, «фотобіографія», «зображальна біографія», «ілюстрований життєпис».

Бурхливі 1990-ті роки були не лише епохою розпаду радянської імперії, переформатування європейської мапи та здобуття Україною незалежності, а й часом інтелектуального вибуху, якого зазнала світова соціогуманітаристика. Більшість так званих «поворотів», які пережила гуманітарна сфера знання, започатковані якраз у 90-х роках минулого століття. Такі збіги в часі були зумовлені передусім суспільними, технологічними, світоглядними зрушеннями, що визначили сучасні стратегії світу та вектори руху гуманітарного знання на наступні десятиліття.

Сучасна соціогуманітаристика, як справедливо наголошує знаний український історик Олексій Ясь, відкриває «феєричну та навіть неймовірну палітру пізнавальних можливостей, культурних потреб та суспільних викликів» [14, с. 11]. По-справжньому необмежені перспективи надаються для вибору «дизайну» біографічних реконструкцій, які все частіше втрачають стереотипну усталеність, тяжіють до пошуку нових форм, демократизуються, динамізуються, візуалізуються в контексті глобальних світоглядних та естетичних переосмислень. Тенденції, наявні у світових та вітчизняних дослідженнях, засвідчують, що біографічний дискурс характеризується розмаїттям інтерпретацій, жанровою поліфонією, калейдоскопом формоутворювальних моделей. Окрім традиційних, наративних біографічних конструкцій, спостережено чимало інших цікавих пропозицій, серед яких візуалізовані форми біографії становлять певний сегмент, маніфестуючи зміну студійного дизайну.

Ще донедавна вважалось, що історики, а зазвичай саме їм належать пріоритетні позиції у створенні біографічних наукових наративів, найбільш вільно і впевнено почувалися, оперуючи письмовими документами. Візуальні матеріали, як зауважує американський мистецтвознавець Айвен Гаскелл, хоча й залучалися до історичних досліджень, але здебільшого обмежувались ілюстративною роллю [3, с. 221].

Нині ситуація докорінно змінюється. Візуальні джерела все наполегливіше заявляють про себе. Претендуючи на автономний статус, вони потрапляють у фокус уваги науковців, зокрема й у простір біографічних студій. Як наслідок, з'являються різноманітні візуалізовані моделі біографічних репрезентацій — «фотобіографія», «ілюстрований життєпис», «зображальна біографія», «графічна біографія», «автотопографія», «життя у лініях». На хвилі сучасних соціокультурних трансформацій вони відіграють важливу роль у формуванні світоглядних орієнтирів, певною мірою конкуруючи з біографічним наративом [1, с. 43].

Під впливом останніх тенденцій терміносистема біографіки продовжує змінюватися, а отже, з'являються нові конструкти. Водночас

традиційні, як-от «фотолітопис», утрачають свою актуальність, відступаючи на маргінеси. Недавно заявив про себе такий різновид фотографічного мистецтва як «фотосторітелінг». Його суть полягає в розповіді історій за допомогою фотографії. Орієнтуючись на те, щоб репрезентувати історії, зокрема й життя окремої особи, за допомогою світлин, цей вид мистецтва наближається до «фотобіографії», наслідуючи її, але існує під іншим умовним «брендом». Відмінність між різновидами мистецтва видається умовною і стосується насамперед термінологічної площини. «Фотобіографія» більш віддалена в часі, ніж модерний і транслітерований «фотосторітелінг», але процеси, суть яких кожен із них ретранслює, орієнтовані на відтворення біографічного конструкту засобами фотографічного мистецтва.

З огляду на останні тенденції, що спостерігаються в просторі біографічних студій, *мета* статті — дослідити один із його сегментів, представлений розмаїттям візуалізованих форм. Спостереження, міркування, гіпотези, висновки та узагальнення, представлені в дослідженні, продовжують актуальну тему, що висвітлювалась у попередніх авторських студіях [1]. Водночас ця публікація має більш розширений та поглиблений формат, оскільки акцентує увагу на викликах сучасної епохи інтенсивного поширення візуальної інформації, нерозривному зв'язку між візуальним мистецтвом та життєписом, пропонує до розгляду найпопулярніші моделі візуалізованої біографіки та фіксує кореляції між вітчизняними дослідницькими практиками і світовими трендами. Основна увага сфокусована на вітчизняних пропозиціях візуальних біографічних реконструкцій, які мають виразні особливості, зумовлені історико-культурною традицією, інтелектуальним, науковим потенціалом, а також запитам українського соціуму.

Початок ХХІ століття можна, без перебільшення, назвати епохою домінування візуальних образів, хоча варто зазначити, що суспільство вже тривалий час перебуває в стані послідовної інтенсивної візуалізації. Інтерес до візуального значною мірою був спричинений технічним прогресом, він спостерігається упродовж майже двох століть.

Утім, сьогоднішня посідає особливе місце в поступі візуальної інформації, її всеохопному впливі та стрімкому поширенні. Сучасний світ буквально «просякнутий візуальними образами» [5, с. 56]. Він стає усе більше видовищним і різнобарвним завдяки насиченню візуальною інформацією, джерелами якої є фотографічні, кінематографічні та відеопрактики, Інтернет та соціальні мережі з їхнім потужним потенціалом та необмеженими можливостями продукування сучасного візуального контенту. Карколомні соціокультурні трансформації початку третього тисячоліття зумовили те, що візуальні образи набувають усе більшої ваги, демонструючи виняткову ефективність, здат-

ність формувати, корегувати, змінювати світоглядні орієнтири людини, усе виразніше впливати на навколишній світ.

Сучасне українське суспільство переживає процес становлення нової візуальної культури, що маркує суспільні цінності та норми. Останнім часом помітні промовисті приклади, що переконливо демонструють переосмислення візуальної інформації та ставлення до неї у вітчизняному соціокультурному просторі¹. Суттєво змінився і споживач інформації, орієнтований у масовому своєму сприйнятті на візуальний контент. Це та реальність, яка одних розчаровує і засмучує, інших — надихає.

Своєрідною відповіддю на виклик інтенсивної візуалізації став «візуальний поворот», або «зображувальний поворот» (visual turn, pictorial turn) — один із численних поворотів, які пережила соціогуманітаристика останнім часом. Дехто з дослідників асоціює його насамперед з ім'ям американського літературознавця В. Дж. Т. Мітчелла, який на початку 1990-х заявив про так званий пікторальний поворот, запропонувавши відповідну термінологію та категоріальну систему («критична іконологія» тощо), що мали стати ретранслятором візуального повороту в науковому дискурсі².

Відтоді американські та європейські дослідження візуальності перетворилися на потужний напрям соціогуманітаристики, представлений великим масивом літератури. Вони слугують своєрідним орієнтиром у безмежному просторі теоретичних напрацювань, зокрема, якщо йдеться про дослідження візуальних образів як формоутворювальних елементів біографічного світу.

Орієнтуючись на зразки сучасних світових практик, візуальна сфера соціокультурного простору стала предметом дослідження вітчизняних культурологів [2], соціологів [11], істориків [5; 6; 7], фахівців у галузі соціальних комунікацій [12; 13]. У контексті біографічних студій на особливу увагу заслуговують праці українських гуманітаріїв, у яких візуальні джерела виступають базовою основою полідисциплінарних досліджень життя і діяльності відомих постатей. Передусім це праці О. Ковалевської, присвячені і теоретичним про-

¹ Показовою щодо викликів, які провокує сучасна епоха візуалізації, є трансформація політики відомого видавництва «Основи», засновницею і головною редакторкою якого у 1990-х була Соломія Павличко. Якщо на початку своєї діяльності видавництво орієнтувалося на публікацію фундаментальних наукових праць та переклади зарубіжної літератури українською мовою, то нині його академічні вектори змінені на мистецькі та візуально нестандартні проекти (<https://nashformat.ua/publishers/osnovy-books>)

² Mitchell W. J. T. (1994). *Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation*. Chicago: The University of Chicago Press. 462 p.

блемам візуальних джерел [6], і емпіричному досвіду іконографії гетьмана Івана Мазепи [7]. Дослідження мистецтвознавця В. Яцюка, зокрема його книжка «Тарас Шевченко і світ фотографії» [15] — одна з перших спроб синтезу теорії і практики фотографії в біографічному дискурсі символічної постаті української історії і культури.

Ми звикли до того, що традиційною формою біографічної реконструкції є текст. Але вважають, що візуалізація поглиблює репрезентацію вербального образу, надає змогу побачити в особі те, що складно, а часом неможливо передати словами [1, с. 41]. Передусім це стосується фотографії, яка, за слушним зауваженням Ролана Барта, дає змогу дійти до найдрібніших деталей³. З огляду на психоемоційні особливості людського сприйняття, візуальні образи значно швидше фіксуються, краще запам'ятовуються, викликають стійкіші асоціації.

Візуалізовані форми біографічного нарративу ґрунтуються на фундаментальній базовій основі, суттю якої є відомий постулат про нерозривність життя і мистецтва, спільність законів, за якими вони діють і співіснують. Актуальність мистецьких жанрів у просторі біографічних досліджень підтверджується тривалим і складним зв'язком між візуальним мистецтвом та життєписом. Відправною точкою цієї єдності постає термінологічний простір. Невипадково в біографічних нарративах поширеною є мистецтвознавча термінологія і навпаки — у мистецтвознавстві фігурує біографічна лексика. Наприклад, слова «зображати», «відобразити», «змальовувати» широко вживають, описуючи життя людини. Ба більше, біографічну реконструкцію часом називають «біографічний портрет», «портрет в інтер'єрі», «біографічний ескіз на тлі...», «біографічний етюд», «біографічний шкід» тощо. У мистецтвознавчих студіях натрапляємо на вислів «писати портрет». Серед митців побутує переконання, що термін «малювати» щодо процесу створення живописного портрета не зовсім коректний, оскільки портретний жанр передбачає не так володіння технікою малювання, як наявність тонкого розуміння та відчуття складних психоемоційних станів зображуваної моделі.

До речі, відома англійська вчена Марша Мескіммон у статті «Візуальне мистецтво і життєпис», підготовленій до відомого енциклопедичного видання «Encyclopedia of Life Writing: Autobiographical and Biographical Forms», звернула увагу на те, що в словах «біографія» та «автобіографія» є складова частина «граф», переклад якої з грецької (описувати, зображати, змальовувати) означає однаковою мірою і текстовий опис життя, і його репрезентацію в художній формі. Отже,

³ Барт Р. Camera lucida. Коментарий к фотографії. Москва : Издательство «Ad Marginem», 1997. С. 16.

життя людини, на думку вченої, можна і описати словами, і відтворити мистецькими засобами [18, р. 916]. Цей ключовий меседж увиразнюється міфологічним сюжетом, до якого апелює Марша Мескіммон. Відповідно до давньогрецького міфу про «коринфський малюнок», першим зображенням був саме портрет, коли молода коринфянка відобразила на стіні профіль свого коханого — воїна, котрий відпливав у чергових військових справах, простеживши за його тінню при світлі свічок. У такий спосіб, як зазначається, було поєднано в єдине ціле мистецтво, репрезентацію, портретне зображення («mimesis») з історією, пам'яттю та біографією [18, с. 916].

Методологією візуального повороту та відповідною мистецтвознавчою термінологією оперує відома новозеландська вчена і поетеса Анна Джексон, конструюючи біографічні наративи. Як неординарна особистість, якій властиво поєднувати гендерно чутливі імпульси мистецько-поетичного таланту та наукові здібності, вона прискіпливо ставиться до форм біографічної репрезентації знаменитостей, чие життя мало складні, часом трагічні, сюжети. Героями її життєписів є представники англомовного літературного світу: Кетрін Менсфілд, Вірджинія Вулф, Антонія Вайт, Сильвія Плат, Джо Ортон, Джон Чівер. Зокрема, у дослідженні, присвяченому Кетрін Менсфілд — одній із найвідоміших новозеландських письменниць, Анна Джексон моделює її біографію за допомогою метафоричної конструкції «життя в лініях» [17].

Пропонуючи назву «Life in lines», Анна Джексон бере за основу форму ліній (lines). «Лінія» використовується як подвійна метафора — «лінія життя» і «лінія» — символ текстів (прозових і поетичних). Водночас це — знак і символ, що належить художньому мистецтву (лінії є квінтесенцією та основою живопису, із ліній починається малюнок, портрет, ескіз тощо). У такий спосіб на підставі синтезу візуальних мистецьких елементів і поетично-літературної символіки дослідниця маніфестує біографічну конструкцію Кетрін Менсфілд як «нову форму біографії».

До категорії нових біографічних форм належить «автотопографія» Луїзи Буржуа, запропонована відомою нідерландською вченою Міке Баль — однією з ключових постатей у теорії візуальної культури. Вона віднаходить концепт «автотопографія» і за допомогою механізмів, прийомів і форм візуального мистецтва інсталює біографію американської мисткині французького походження, скульпторки, графіка і художниці Луїзи Буржуа⁴. Міке Баль створює нарративну форму «автотопографії»,

⁴ Bal, M. (2002). Autotopography: Louise Bourgeois as Builder. *Biography*, winter, v. 25 (1), 180–202.

але її основу становлять інсталяції мисткині, за допомогою яких відображено драматизм її приватного життя, емоційну напругу та психологічну травму. Експериментуючи з «автотопографією», Міке Баль таким чином продемонструвала ймовірність та ефективність альтернативних біографічних моделей у площині візуального повороту, який на той час став одним із мейнстримів гуманітаристики.

Візуалізована біографія актуалізує спектр непростих питань, що потребують особливої уваги та методологічного обґрунтування. Передусім варто з'ясувати, як працює візуальний матеріал поза межами мистецтва, зокрема в біографічних дослідженнях, яким джерелам надається пріоритетність і чому? Інше питання цілком логічно стосується того, у яких випадках модель візуалізованої біографії є виправданою і доречною? Не менш важливими є аналітика кореляції між уже наявним біографічним нарративним каноном (зазвичай такий існує щодо знаменитих постатей) та його можливою візуальною версією. Яка роль останньої в просторі комунікації: зруйнувати стереотипи біографічного нарративу; сформувати нове уявлення про постать за допомогою візуалізації образу; дещо відкорегувати, доповнюючи невідомими сюжетами; або лише змінити акценти з огляду на культурні тенденції та суспільні запити.

До цього додамо, що на візуалізованій формі біографії більше позначаються такі суб'єктивні критерії, як естетичні уподобання автора, його особистий художній смак та інтуїція, здатність емоційно відчувати епоху та постать на її тлі.

Одним із чинників пріоритетності візуальних форм у біографічних реконструкціях може бути передусім статус особи, яка потрапила у фокус дослідницької уваги. Цікаво, що це може бути однаковою мірою і знаменита, і маловідома постать, відтворення біографій яких за допомогою візуальних форм у кожному разі має свій сенс.

Про знаменитих постатей зазвичай існує великий обсяг текстової різножанрової інформації — наукової, белетристичної, художньої. Очікується, що візуалізована біографічна реконструкція має внести нові елементи в сприйняття особи, відображаючи її за допомогою мистецьких засобів (фотографії, художньо-графічні зображення, інсталяція) у розмаїтті соціокультурного простору, повсякдення, навколишнього середовища, матеріального світу, природних ландшафтів тощо. У такий спосіб, додаючи окремі деталі до поширеної нарративної моделі, фокусуючи увагу на невідомих сюжетах життя, візуальна біографічна реконструкція дає змогу уявити вже відому знаменитість стереоскопічно, у так званому просторі «3D».

Зауважимо, що унікальність зображення, фотографічного зокрема, полягає ще й у тому, що воно не потребує мовного перекладу. Його

мова — мова мистецтва — зрозуміла всім. Та, попри очевидні переваги, ця «форма життєпису» ще не часто трапляється серед біографічних дослідницьких практик. Може, через те, що потребує від дослідника надзусиль, зумовлених пошуком нестандартних творчих алгоритмів, неабиякої креативності та вишуканого естетичного смаку, щоб образ уже відомої особи спричинив новий сплеск емоцій та знайшов відгук у сучасному соціумі.

Цілком імовірно, що саме ці чинники відчутні в польських авторів «фотобіографії» (паралельна назва видання — «альбом-біографія») Марії Скłodовської-Кюрі — дворазової лауреатки Нобелівської премії. Послугуючись тим, що фотобіографія насамперед є «новаторською формою публікації, позбавленою суб'єктивного коментаря», вони переконані в тому, що цей жанр дає змогу проникнути в інтимний світ головного героя, залишаючи читачеві простір для інтерпретації [19].

За задумом авторів фотобіографії Марії Скłodовської-Кюрі, формат модерної новаторської пропозиції мав акцентувати увагу на особистому житті цієї унікальної жінки з надзвичайним розумом та силою характеру, представляючи її життя зовсім інакше, аніж це робили перед тим.

Численні різножанрові тексти позиціонують різними мовами світу Марію Кюрі передусім як видатну вчену. Але про неї мало що відомо як про жінку, яка реалізувала себе й в інших соціальних ролях, зокрема матері та дружини. Зображення, репрезентовані «альбомом-біографією», зафіксували епізоди її маловідомого особистого життя. Увага глядача фокусується на материнстві знаменитої вченої, її перебуванні в родинному колі. Фотогалерея доповнюється текстовими фрагментами, зокрема листуванням героїні, які підкреслюють інтимну атмосферу особистого життя, але пріоритет надано світлинам.

Український простір біографічних досліджень, синхронізуючись зі світовими тенденціями в соціогуманітаристиці, так само демонструє чутливість до епохи візуального, оперуючи відповідними термінологічними конструктами та пропонуючи відмінні від усталених форми біографічних реконструкцій. Зокрема, «ілюстрований життєпис» є базовою концепцією видання присвяченого М. С. Грушевському [16]. Підготовлене до 150-ї річниці від дня народження цього діяча, видання є вдалою альтернативою біографічному наративу і водночас однією з найбільш оптимальних і органічних форм візуалізованої біографії. Як наголошують автори-упорядники «ілюстрованого життєпису» С. Панькова та Г. Кондаурова, вдивляючись у фотографії, «можна відчутти дихання людини, нерв його життя» [16, с. 5].

Світлини в «ілюстрованому життєписі» є домінантним, але не єдиним сегментом візуалізованої біографії «Великого Українця».

Фотогалерея органічно синтезована з іншими формами візуалізації — фотодокументами, зокрема кінопортретами, живописними, графічними та скульптурними портретами, шаржами та карикатурами, що становлять найповнішу на сьогодні «іконографію» Михайла Грушевського. Супроводжуючи репрезентовані зображення біографічними нарисами (подібними до емоційних есе-коментарів), укладачі синхронізували візуальний компонент біографії з популярною наративною формою, таким чином розширюючи її, збагачуючи та унаочнюючи.

Однією з вичерпних форм візуалізованої біографії як переконливої відповіді на сучасні трансформації та виклики епохи візуального слугує жанр родинного фотоальбому. Віднайдення родинного альбому за своїми суттєвими особливостями і призначенням постає водночас уособленням «місця пам'яті» (П'єр Нора) і «місця покоління» (Аляйда Ассман), де завдяки прийомам фотомистецтва відображаються різноманітні контексти життя людини. Цей жанр зберігає у своїй природі різні сенси — репрезентаційні, ідентифікаційні, комунікаційні. Ба більше, родинний альбом синхронізує / корегує біографічний наратив з його візуальною моделлю, об'єднує в єдине ціле лінії життя з їхніми візуальними образами.

На відміну від інших візуальних репрезентацій, він має особливості. Насамперед, концепція «родинного альбому» передбачає візуалізацію біографії не лише однієї особи, а репрезентує зазвичай колективну біографію родини, конструюючи в такий спосіб сімейний «просопографічний портрет». Водночас цей конструкт позначений ідеологічними відтінками, оскільки відібрані фотографії відображають свідомі / підсвідомі інтенції формування певного іміджу особи та її родини у вимірах навколишнього культурного, соціального та матеріального світу, природного середовища, психоемоційних станів. Отже, у концепції родинного альбому простежуються щонайменше два рівні «редагування». Перший відбувається на етапі фотографування, коли обираються «герої» зображень та епізоди життя, варті того, щоб бути зафіксованими та збереженими в пам'яті. Філософія родинних фотоколекцій, представлених альбомами, відображає прагнення сформувавши, можливо, структурувати уявлення про родину як для виокремлення та унаочнення внутрішньої родинної ідентичності, так і для зовнішньої її репрезентації.

«Редагування» другого рівня відбувається на етапі підготовки фотоколекції до видання і передбачає неодмінний відбір родинних світлин. На цьому етапі до інтерпретації зображень залучаються вже інші механізми. Окрім пошуку прихованого в них змісту та їхнього нового перепрочитання, жанр родинного альбому візуалізує індивідуальну

біографію як органічний елемент колективної / родинної біографії в історичних контекстах сучасності, відповідно до домінантної суспільної світоглядної парадигми, а також культурних запитів соціуму.

Серед найбільш промовистих візуалізованих біографій, репрезентованих жанром родинного альбому, привертають увагу видання, присвячені родинам Скоропадських і Драгоманових-Косачів. Книжки не лише за змістом, а й за дизайнерським задумом та оформленням, постають яскравим втіленням концепції «родинного альбому».

Родинний альбом Скоропадських візуалізує біографію останнього гетьмана Павла Скоропадського як однієї зі знакових постатей української історії і водночас як представника відомого роду. Візуалізована модель колективної біографії родини Павла Скоропадського, її «просопографічний портрет» репрезентує особу гетьмана в сімейному оточенні, у колі друзів та осіб зі споріднених аристократичних родів (Дурново, Кочубеїв, Олсуф'євих та ін.). Автори цього видання (Т. Осташко, Ю. Терещенко) наголошують на тому, що «фотографії у всій повноті розкривають життєву історію сім'ї гетьмана» [9].

Інше видання «Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура», авторкою якого є Тамара Скрипка, так само має формат родинного альбому, що відтворює найповнішу колекцію світлин Лесі Українки в розмаїтті контекстів, акцентуючи увагу на персоналіях, середовищі, а також культурі родинних маєтків Косачів-Драгоманових [10].

Для означення фотогалереї дослідниця актуалізувала поняття / конструкт — «зображальна біографія» [10, с. 15], яке суголосне з поняттям «зображальна мова», що так само циркулює в просторі соціальних комунікацій [13].

Важливо те, що, обґрунтовуючи право на існування «зображальної біографії» як одного зі ймовірних біографічних жанрів, підготовлене Т. Скрипкою видання переконливо втілює ключову ідею авторського задуму [1, с. 43]. Воно демонструє, що індивідуальні та групові світлини Лесі Українки та її родини віддзеркалюють емоційний та творчий стан персоналій, ілюструють їхні тогочасні захоплення, оточення, повсякдення, традиції побуту, зміни моди, найдрібніші деталі світу, у якому тривало життя.

Важливу рисою обох «сімейних альбомів» є зображення маєтків та міських помешкань, що оповідають про побут і смаки господарів. Отже, соціальний світ «героїв» відображається у всій багатоманітності. Така форма біографічної репрезентації має безперечну перевагу перед наративною, адже візуалізована біографія — це не лише портретна галерея. Сутність людини часом можна збагнути через розгляд предметів, якими вона себе оточувала, інтер'єру, у якому тривало її життя.

Своєрідним експериментом у біографічних студіях і водночас різновидом альтернативної моделі біографічної нарації постає графічна біографія Рози Ауслендер (1901–1988) — німецькомовної поетеси єврейського походження, що народилась у Чернівцях [8]. Візуальні образи, представлені в цьому незвичному виданні, відіграють роль формоутворювальних елементів біографічної реконструкції.

Ім'я Рози Ауслендер майже незнайоме українському середовищу, за винятком обмеженого кола фахівців-літературознавців. Хоча її німецькомовна та англomовна поезія перекладена більшістю європейських мов. У світовому науковому дискурсі існує окремий напрям — ауслендерознавство, представлений численними працями, присвяченими поетичній творчості Рози Ауслендер. Її біографія, що втілює трагічні контексти історії XX століття, у чомусь унікальна і водночас у багатьох сенсах типова для представників української інтелігенції того покоління, що опинилося в хронотопі революцій, війн, міжконтинентальних міграцій.

Для Рози Ауслендер життя було позначене багатьма втратами і трагічним досвідом, уособленням яких стали спочатку еміграція до США у 20-х роках, далі — повернення до Чернівців, де її застала Друга світова війна, перебування в чернівецькому фашистському гетто, нова еміграція до Америки, утрата матері, яку вона так і не встигла забрати з собою, неможливість адаптуватися до американських реалій, переїзд до Німеччини і, нарешті, закінчення життя в будинку для літніх людей єврейської общини в Дюссельдорфі.

Задум графічної біографії полягав у спробі синтезувати дві форми розповіді — візуальну і текстову, надаючи пріоритетність візуальності і демонструючи можливість зміщення акцентів від культури слова до культури образу. Видання має орієнтовану спрямованість на читацьку спільноту, «призвичаєну до візуального», яка віддає перевагу коротким текстам, що супроводжуються ілюстративними матеріалами.

Візуальний контекст біографії Рози Ауслендер складається з розмаїття навколишніх світів — обриси міст (Чернівці, Нью-Йорк, Відень, Дюссельдорф), будинки, валізи, портрети. Внутрішній стан героїні, її емоції розкриваються за допомогою кольорів (чорний, червоний, зелений) та форм (квадратів, конфігурація яких вибудовується за принципом калейдоскопа). Текст, що супроводжує ілюстрації, стає «метафорою історії життя на тлі подій часу».

Ставлення наукової спільноти до візуалізованої біографії загалом суперечливе і неоднозначне. Висловлюється сумнів, із яким не можна погодитись, що такий формат навряд чи замінить наративну форму. «Певна річ, зображення найкраще надається до того, щоб по-

казувати, а не аналізувати чи розкривати причини. Читач у візуальній біографії радше дивиться за життям поетки, аніж чує, що героїня думала про світ, а її оточення — про неї» [4].

Але водночас варто визнати, що візуалізована біографія — це жанр, що провокує, стимулює, надихає на поглиблений пошук. З огляду на це, залишається сподіватися, що такі реконструкції заохочуватимуть споживачів інформації детальніше дізнаватися про контексти життя, діяльність, творчість осіб, зображених засобами мистецтва.

Сучасна епоха візуалізації і читацька аудиторія диктують свої потреби. Вони стимулювали зростання наукового інтересу до візуалізованої форми біографічного наративу. Утім, дослідження, що апелюють до образності в українському просторі біографіки, — це ймовірніше виняток, аніж підтвердження усталеної тенденції. Традиційна наукова думка упереджено ставиться до активного впровадження візуальних біографічних конструкцій. Загальна ситуація, що створилася, віддзеркалює ставлення наукової спільноти до візуальної культури загалом. З одного боку, спостерігається прагнення реабілітувати зображення, які упродовж тривалого часу зазвичай опинялися на другому плані, виконуючи функцію ілюстрацій до тексту. Водночас жанр візуалізованої біографії викликає стриманість та настороженість, адже, попри певні переваги, візуальна біографічна реконструкція не спроможна передати переживання героїв так глибоко, повно, як це міг би зробити текст. Вважається, що зображення викликає сильний емоційний відгук, але стимулює лише поверхове сприйняття, гальмуючи критичне мислення.

Отже, амбівалентність — характерна ознака інтерпретації візуалізованої форми біографії. Вона позиціонується як альтернативний, оригінальний, але небездоганий жанр біографічних реконструкцій. Не заперечуючи важливості текстової форми біографічної реконструкції, варто визнати, що різні форми візуалізованої біографії спрямовані на те, щоб стимулювати та надихати на подальше дослідження і можуть слугувати основним імпульсом для глибшого осмислення складного біографічного світу зображуваних героїв.

Біографіці зазвичай притаманні гнучкість та спроможність до адаптації щодо запитів соціуму. Вона наділена потужним внутрішнім потенціалом до змін. Підтверджуючи цей феномен, сучасні трансформації соціуму та формування нової візуальної культури стали ключовими чинниками, що спричинили появу альтернативних форм біографічних реконструкцій з акцентом на візуалізацію, які нині є одним із важливих сегментів біографічних досліджень. Їх загальна картина постає як своєрідна мозаїка, а кожен із її елементів має свою модель та алгоритм репрезентації, зумовлений історико-культурною

традицією, інтелектуальним, науковим потенціалом, а також запитами українського соціуму.

Попри загострення інтересу науковців до візуалізації біографічних реконструкцій, досі немає глибоких теоретичних досліджень у цій сфері, зберігаються загальні тенденції, які свідчать про фрагментарність та ситуативність таких студій у вітчизняній соціогуманітаристиці. Але безперечно: візуальний поворот та його методологія відкривають широкі дослідницькі перспективи в площині біографічних реконструкцій, пропонуючи нові ракурси і модерну оптику, що є гарантією звільнення від усталених стереотипів та появи нових альтернативних моделей біографій. У будь-якому разі точкою відліку біографічної реконструкції завжди постає усвідомлення того, що біографія людини — це складна ієрархія частин її життя, яка вибудовується у вигляді багатогранної системи з численними взаємозалежностями та перехрестям контекстів.

1. Буряк Л. Біографічний світ Лесі Українки: поворот до візуального / Л. І. Буряк // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica. – 2021. – № 21. – С. 39–61. <https://doi.org/10.15407/ub.21.039>
2. Брюховецька О. В. Візуальний поворот у культурі та культурології // Культурологія : Могилянська школа / О. В. Брюховецька / Під ред. М. А. Собуцького, Д. О. Короля, Ю. В. Джулая. – Київ : Видавець Олег Філюк, 2018. – С. 130–165.
3. Гаскелл А. Візуальна історія / А. Гаскелл // Нові підходи до історіопи-сання. За ред. Пітера Берка. – Київ : Ніка – Центр, 2010. – С. 221–255.
4. Грудка О. Життя у слові. Графічна біографія Рози Ауслендер / О. Грудка. Рец. на кн.: Матійчук О. Життя у слові. Графічна біографія Рози Ауслендер. – Чернівці : Видавництво 21, 2019. – 56 с. // Критика. – 2020. – Число 5–6. – Режим доступу: <https://www.krytyka.com/ua/reviews/zhyttya-u-slovi-hrafichna-biografiya-rozy-auslender>
5. Діса К. Іконографічний / іконологічний метод інтерпретації візуальних джерел у курсі «Історія повсякденного життя у ранньомодерній Європі» / К. Діса // Docento discimus – Навчаючи вчимося (Методологія нових ділянок історичного знання та її впровадження у навчальні практики: до 25-річчя кафедри історії НаУКМА). – Київ : Дух і літера, 2020. – С. 55–72.
6. Ковалевська О. О. Візуальні дослідження та іконографія: проблеми розмежування, об'єкту, методу та понятійно-категоріального апарату / О. О. Ковалевська // Спеціальні історичні дисципліни. Питання теорії та методики. – Київ : НАНУ, Інститут історії України. – 2013. – Ч. 22–23. – С. 296–304.
7. Ковалевська О. О. Іконографія Івана Мазепи в образотворчому мистецтві ХХ – початку ХХІ ст. – Київ : Темпора, 2013. – 420 с.
8. Матійчук О. Життя у слові. Графічна біографія Рози Ауслендер / О. Матійчук / Художнє оформлення О. Старанчук, О. Грищенко. – Чернівці : Видавництво 21, 2019. – 56 с.

9. Скоропадські. Родинний альбом / Упорядн. Т. Осташко, Ю. Терещенко. – Київ : Темпора, 2014. – 2 кн.
10. Скрипка Т. Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура / Т. Скрипка. – Київ : Темпора, 2013. – 655 с.
11. Солдатова В. Ю. Візуальні дослідження в соціології – методологічні засади та методичні засоби. Дисертація на здобуття наук. ступеня канд. соціолог. наук / В. Ю. Солдатова. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. – 212 с.
12. Шевченко В. Е. Наукові принципи застосування візуального контенту в друкованих медіа / В. Е. Шевченко // Наукові записки інституту журналістики. – 2014. – Т. 52. – С. 127–132.
13. Шевченко В. Е. Особливості застосування та функціональність зображальної мови в друкованих медіа / В. Е. Шевченко // Медіапростір : збірник наукових статей із соціальних комунікацій. – Тернопіль, 2014. – Вип. 6. – С. 15–20.
14. Ясь О. Рецензія на книгу: Попова Т. Дисциплінарний образ науки: подходи и понятія. – Одеса, 2019. – 392 с. // Український історичний журнал. – 2020. – № 1. – С. 211–218.
15. Яцюк В. Тарас Шевченко і світ фотографії / В. Яцюк. – Київ : Критика, 2019. – 218 с.
16. *Facie ad Faciem: Ілюстрований життєпис Михайла Грушевського* / Авт.-упор. Світлана Панькова, Ганна Кондаурова. – Київ : Либідь, 2017. – 144 с.
17. Jackson, Anna. (2020) A life in lines : Katherine Mansfield and new Forms of Biography // *Journal of New Zealand Literature*. No. 38.2 Special issue : Katherine Mansfield : The Gift of Breath, pp. 120–137.
18. Meskimmon, M. (2013). Visual Arts and Life Writing // *Encyclopedia of Life Writing: Autobiographical and Biographical Forms* / ed. by M. Jolly. – New York : Routledge, pp. 916–918.
19. Sadowski, M., Sobieszczak-Marciniak, M. (Comps.). (2011). *Maria Skłodowska-Curie. Fotobiografia*. Warszawa : Wydawnictwo Studio Emka. – 168 s.

REFERENCES

1. Buriak, L. I. (2021). Biohrafichnyi svit Lesi Ukrainky: povorot do vizualnoho [The biographical world of Lesya Ukrainka in the context of visual turn]. *Ukrainska biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 21, 39-61. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/ub.21.039>
2. Briukhovetska, O. V. (2018). Vizualnyi povorot u kulturi ta kulturolohii [Visual turn in culture and cultural studies]. In M. A. Sobutskyi, D. O. Korol, Yu. V. Dzhalai (Eds.). *Kulturolohiia: Mohylianska shkola [Culturology: The Mohilian School]* (pp. 130-165). Kyiv: Vydavets Oleh Filiuk. [In Ukrainian].
3. Gaskell, A. (2010). Vizualna istoriia [Visual history]. In Piter Berk (Ed.) *Novi pidkhody do istoriopyssannia [New approaches to historiography]* (pp. 221-255). Kyiv: Nika-Tsentr. [In Ukrainian].
4. Hrudka, O. (2020). Zhyttia u slovi. Hrafichna biohrafiiia Rozy Auslender [Life in the word. Graphic biography of Rose Auslender]. Retsenziia na knyhu: Matiichuk O. Zhyttia u slovi. Hrafichna biohrafiiia Rozy Auslender. – Chernivtsi: Vydavnytstvo 21, 2019. – 56 s. *Krytyka*, 5-6. Retrieved from

- <https://www.krytyka.com/ua/reviews/zhyttya-u-slovi-hrafichna-biohrafiiya-rozy-auslender> [In Ukrainian].
5. Dysa, K. (2020). Ikonohrafichniyi / ikonolohichnyi metod interpretatsii vizualnykh dzherel u kursy "Istoriia povsiakdennoho zhyttia u rannomodernii Yevropi" [Iconographic / iconological method of interpretation of visual sources in the course "History of Everyday Life in Early Modern Europe"]. In *Docento discimus – Navchaiuchy vchymosia [Docento discimus - Learning by learning]* (pp. 55-72). Kyiv: Dukh i litera. [In Ukrainian].
 6. Kovalevska, O. O. (2013). Vizualni doslidzhennia ta ikonohrafiia: problemy rozmezhuvannia, ob'ektu, metodu ta poniatiino-katehorialnoho aparatu [Visual research and iconography: problems of delimitation, object, method and conceptual and categorical apparatus]. *Spetsialni Istorychni Dystsypliny. Pytannia Teorii ta Metodyky*, 22-23, 296-304. [In Ukrainian].
 7. Kovalevska, O. (2013). *Ikonohrafiia Ivana Mazepy v obrazotvorchomu mystetstvi 20 – pochatku 21 st. [Iconography of Ivan Mazepa in the fine arts of the 20th - early 21st centuries]*. Kyiv: Tempora. [In Ukrainian].
 8. Matiichuk, O. (2019). *Zhyttia u slovi. Hrafichna biohrafiia Rozy Auslender [Life in the word. Graphic biography of Rose Auslander]*. (O. Staranchuk, O. Hryshchenko, eds.). Chernivtsi: Vydavnytstvo 21. [In Ukrainian].
 9. Ostashko, T., Tereshchenko, Yu. (Eds). (2014). *Skoropadski. Rodynnyi albom [Skoropadsky. Family album]* (Vols. 1-2). Kyiv: Tempora. [In Ukrainian].
 10. Skrypka, T. (2013). *Rodovi hnizda Drahomanovykh-Kosachiv: yikh ustrii ta kultura [Family nests of Drahomanov-Kosachs: their structure and culture]*. Kyiv: Tempora. [In Ukrainian].
 11. Soldatova, V. Yu. (2016). *Vizualni doslidzhennia v sotsiologii – metodolohichni zasady ta metodychni zasoby [Visual research in sociology – methodological principles and tools]*. (PhD dissertation). Instytut sotsiologii NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
 12. Shevchenko, V. E. (2014). Naukovi pryntsyipy zastosuvannia vizualnoho kontentu v drukovanykh media. [The scientific principles of use of visual content in print media]. *Naukovi Zapysky Instytutu Zhurnalistyky*, 52, 127-132. [In Ukrainian].
 13. Shevchenko, V. E. (2014). Osoblyvosti zastosuvannia ta funktsionalnist zozbrazhalnoi movy v drukovanykh media. [Features of the Application and Functionality of the Visual Language of Printed Media]. *Mediaprostrir: Zbirnyk naukovykh statei iz sotsialnykh komunikatsii*, 6, 15-20. [In Ukrainian].
 14. Yas, O. (2020). Retsenzia na knyhu: Popova T. Distciplinarnyi obraz nauki: podkhody i poniatiia. – Odessa, 2019. – 392 p. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, 1, 211-218. [In Ukrainian].
 15. Yatsiuk, V. (2019). *Taras Shevchenko i svit fotohrafii [Taras Shevchenko and the world of photography]*. Kyiv: Krytyka. [In Ukrainian].
 16. Pankova, S., & Kondaurova, H. (Comps.). (2017). *Facie ad Faciem: Iliustrovanyi zhyttiypys Mykhaila Hrushevskoho*. Kyiv, Ukraine: Lybid. [In Ukrainian].
 17. Jackson, A. (2020). A life in lines: Katherine Mansfield and new Forms of Biography. *Journal of New Zealand Literature*, 38.2 (Special issue: Katherine Mansfield: The Gift of Breath), 120-137. [In English].
 18. Meskimmon, M. (2013). Visual Arts and Life Writing. In M. Jolly (Ed.). *Encyclopedia of Life Writing: Autobiographical and Biographical Forms* (pp. 916-918). New York, NY: Routledge. [In English].

19. Sadowski, M., & Sobieszczak-Marciniak, M. (Comps.). (2011). *Maria Skłodowska-Curie*. Fotobiografia. Warszawa, Poland: Studio Emka. [In Polish].

Рукопис одержано 07.12.2021 р.

Larysa BURIAK, D.Sc. (History), Professor, Leading Research Associate, Institute of Biographical Research, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Modern Ukrainian biography faces the challenges of the era of visuality.

The purpose of the publication is to discover one of the segments of the biographical studies, represented by visualized forms. Observations, reflections, hypotheses, conclusions and generalizations continue the current topic, which was covered in previous author's articles. **Scientific novelty.** At the same time, focusing on the challenges of the modern era of visual information, the inextricable connection between visual art and biography, analyzing the most popular models of visualized biography and capturing correlations between Ukrainian research and global trends, the content of the publication is broader and deeper. **The methodology** of visual (pictorial) turn and appropriate analytical approaches and techniques of biography, art history, cultural studies, historiographical and source criticism allowed to make a general mosaic picture of the visual segment of biography and to trace its features due to the historical and cultural tradition, intellectual, scientific potential and Ukrainian public inquiries. **Conclusions.** The modern era of visualization, the transformation of society and the visual turn in the humanities are key factors that have ensured the emergence of new forms of biographical reconstructions with an emphasis on visualization. Some publications, which were in the focus of the study, confirm the author's hypothesis about the sharpening of scientists' interest in the visualization of biographical representations. At the same time, the general tendencies present in modern Ukrainian biographical practices, testify restrained attitude of scientists to the visualized forms of biographical reconstructions yet, the lack of deep theoretical research in this area, its fragmentation and situationality.

Key words: Era of visualization, visual turn, Ukrainian biography, visualized biography, "photobiography", "pictorial biography", "illustrated biography".